

**O‘ZBEKISTONDA YASHIRIN IQTISODIYOTGA QARSHI KURASHISH
VA KORRUPSIYANI BARTARAF ETISH BO‘YICHA KOMPLAENS
NAZORAT TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI**

Abdukaxarov E'zoz Tulkunovich

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi xuzuridagi
Soliq qo‘mitasi davlat soliq bosh inspektori, TDIU magistranti

Annotatsiya:

ushbu maqolada O‘zbekistonda yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashish va korrupsiyani bartaraf etish bo‘yicha komplaens nazorat tizimini takomillashtirish masalalari xususidagi fikrlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Korrupsiyaga qarshi komplayens nazorati, xufyona iqtisodiyot ulushi, “E-Anticor.uz”, Bazel bank qo‘mitasining tavsiyalari.

Аннотация:

в данной статье приведены мнения по вопросам совершенствования системы комплаенс-контроля по борьбе с теневой экономикой и ликвидации коррупции в Узбекистане.

Ключевые слова: Антикоррупционный комплаенс-контроль, доля хуфьонской экономики, “E-Anticor.uz”, рекомендации Базельского банковского комитета.

Abstract:

This article provides opinions on the issues of improving the compliance control system for combating the underground economy and eliminating corruption in Uzbekistan.

Key words: Anti-corruption compliance control, secret economy share, “E-Anticor.uz”, recommendations of the Basel Banking Committee.

Korrupsiyaga qarshi komplayens nazorati – davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari, xo‘jalik yurituvchi sub'yektlar faoliyatini korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi xalqaro standartlar, qonun va boshqa me'yoriy huquqiy hujjatlarga muvofiq tashkil etuvchi, korrupsiya xavf-xatarlari, manfaatlar to‘qnashuvini o‘z vaqtida aniqlash va chek qo‘yish, qonun buzilishi va korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar haqida xabar berishni o‘zida mujassam etgan profilaktik tizimdir.

Komplayens nazorat tizimi ilk bor AQShda 1906 yilda vujudga keldi. Bunga zaruriyat mamlakat iqtisodiyotida xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan kompaniya va korporatsiyalarning tashkil etilishi bilan bog‘liqdir.

O‘tgan asrning ikkinchi yarmidan bugungi kunlargacha yirik kompaniyalar bilan bo‘lgan nizoli vaziyatlar (Volkswagen, Daimler, Siemens (Germaniya) Odenbrecht, Petrobras (Braziliya), Samsung Group, Hyundai Motor Co. (Koreya Respublikasi), BAE Systems (Buyuk Britaniya), Baker Hughes Inc, Panalpina World Transport (AQSh) va boshqalar) xususiy sektorda korrupsiyaga kurashish tizimlarni tubdan isloh etishni taqozo qildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi “Davlat boshqaruvi sohasida korrupsiyaviy xavf-xatarlarni bartaraf etish mexanizmlarini takomillashtirish va ushbu sohada jamoatchilik ishtirokini kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-240-son Qarori asosida davlat tashkilotlarining korrupsiyaga qarshi kurashish borasidagi faoliyatini takomillashtirish doirasida ularga yuklangan vazifa va funksiyalarni amalga oshirishda korrupsiyaviy xavf-xatarlarni baholash tizimi joriy etildi.

Mazkur baholash Agentlik tomonidan tasdiqlangan Korrupsiyaviy xavf-xatarlarni aniqlash va baholash uslubiyoti asosida “E-Anticor.uz” elektron platformasi orqali amalga oshiriladi.

Korrupsiyaviy xavf-xatarlarni aniqlash va baholash natijalari bo‘yicha ushbu xavf-xatarlarni bartaraf etish choralari tizimli ravishda ko‘rish maqsadida Agentlik tomonidan “Korrupsiyaga moyil bo‘lgan munosabatlar elektron reyestri” shakllantirilgan. 2023-yilda korrupsiyaviy xavf-xatarlarni baholashdan o‘tkazish uchun 62 ta davlat tashkilotining ro‘yxati shakllantirildi va ularga “E-Anticor.uz” elektron platformasidan foydalanish imkoniyati yaratildi.

Davlat idoralarining korrupsiyaga qarshi kurashish bo‘yicha chora-tadbirlarning samaradorligi reyting baholash yo‘nalishi. O‘zbekiston Respublikasi

Prezidentning 2022-yil 12-yanvardagi “Korrupsiyaga qarshi kurashish ishlarining samaradorligini reyting baholash tizimini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-81-son Qarori asosida 2022-yildan boshlab, davlat tashkilotlari, mahalliy hokimiyat organlarining korrupsiyaga qarshi kurashish borasidagi faoliyatiga oid samaradorlik ko‘rsatkichlarini belgilash va ularni ilg‘or xalqaro standartlar asosida baholash amaliyoti yo‘lga qo‘yildi.

O‘zbekistonning yangilangan siyosati jamiyatda adolat va qonun ustuvorligini oliy darajaga ko‘tarish, zamonaviy samarali davlat boshqaruvini joriy etish, davlat hizmatchilarida korrupsiyaviy holatlarning barcha ko‘rinishlariga qat‘iy chidamsizlik ruhiyatini shakllantirish, xalq manfaatlarini so‘zsiz ta‘minlash kabi yuksak g‘oyalarga tayanmoqda. Avvalo, ushbu islohotlarning tub zamirida Prezident Sh.M.Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan ustuvor g‘oya «Xalq davlat organlariga emas, balki davlat organlari xalqqa xizmat qilishi kerak» asosiy tamoyilga muvofiq barcha imkoniyatlar xalqimiz manfaatlarini yo‘lida safarbar etilishi ustuvor vazifa etib belgilanmoqda.

Bu o‘rinda islohotlarning chinakam natijadorligiga erishish maqsadida davlat va jamiyatning har bir sohasida korrupsiyaga qarshi kurashish samaradorligini izchil ta‘minlab borish alohida ahamiyat kasb etadi.

Ta‘kidlash joizki, korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida davlat siyosatining samarali amalga oshirilishini ta‘minlash hamda korrupsiya ko‘rinishlarining oqibati bilan emas, balki sabab va shart-sharoitlarini bartaraf etish bo‘yicha xalqaro tajribada keng qo‘llanilib kelayotgan zamonaviy jinoyatchilikni oldini olish choralarni milliy amaliyotga tatbiq etishni taqozo qilmoqda.

Bu o‘rinda Prezidentning 2020 yil 29 iyundagi «O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi PF-6013-sonli Farmonga asosan yangi tashkil etilgan Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligining asosiy vazifalaridan biri etib 2020-2021 yillarda barcha davlat va xo‘jalik boshqaruvi organlari, davlat korxonalar va ustav kapitalida davlat ulushi bo‘lgan korxonalar, shu jumladan banklarda korrupsiyaga qarshi ichki idoraviy nazorat tizimlarini bosqichma-bosqich joriy etish belgilandi.

Xorijiy amaliyot tahlili shuni ko‘rsatdiki, bozor iqtisodiyoti qonunlarga asoslangan mamlakatlarda korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida davlat va xususiy

sektor ishtirokchilarining xalqaro standartlar, qonun hujjatlari va boshqa zamonaviy usullarga muvofiq samarali faoliyat yuritishini ta'minlovchi muhim vositalardan biri o'z tarkibida korrupsiyaga qarshi kurashish komplayens nazorat (compliance control) tizimini tashkil etish hisoblanadi.

Bugungi kunda "Baker and McKenzie" xalqaro yuridik firmaning 2019 yilgi rasmiy ma'lumotlariga asosan 150 dan ortiq mamlakatlardagi kompaniyalarida korrupsiyaga qarshi komplayens nazorat tizimi joriy etilgandir. Masalan, birgina Buyuk Britaniyaning 1 mlrd. funt sterling kapitalga ega bo'lgan 800 dan ortiq korporatsiya va banklarida tashkil etilgan ushbu tizim turli korrupsiya xavflaridan himoya qiluvchi kompleks choralar sifatida baholandi va hozirda uning samarali jihatlaridan keng qo'llanilib kelinmoqda.

Fransiyada 800 000 yevrodan ochiq kapitalga ega bo'lgan barcha korporatsiya va banklar korrupsiyaga qarshi komplayens nazorat tizimlarini joriy etgan bo'lishlari shart. Komplayens nazorat tizimini joriy etish bo'yicha samarali tajribaga ega mamlakatlar amaliyotiga muvofiq ushbu xizmat eng keng tarqalgan quyidagi ikkita modeli qo'llaniladi:

1. Kompaniya va tashkilot faoliyatini faqatgina mavjud o'rnatilgan ichki qonun va qoidalarga muvofiq tashkil etishga qaratiladi. Bunda komplayens xizmatini joriy etilishi minimal qoidalar bilan cheklanadi.
2. Komplayens nazorat tizimining tashkil etilishi korrupsiya xavflarni baholashda xalqaro tashkilotlarning (Bazel bank qo'mitasining tavsiyalari, Xalqaro komplayens assotsiatsiyasi) tavsiyalariga asoslanadi va bu modelda komplayens xizmatning maqomi, vazifasi, faoliyat doirasi asosan xalqaro standart va tavsiyalarga asoslanadi.

Mazkur ikki modelning o'zaro farqli jihati, birinchi modelda komplayens nazorat tizimini o'zida tashkil etayotgan kompaniya yoki tashkilot mavjud qonunlik me'yorlari yoki o'zi ishlab chiqqan ichki qoidalar bilan tartibga solinadi va joriy etishning minimal talablari bilan cheklanadi.

Ikkinchi modelda esa faoliyatni tashkil etish nafaqat milliy qonunchilik, balki xalqaro standartlar va tashkilotlarning tavsiyalari asosida joriy etiladi. Ushbu shaklda ichki qonunchilik normalarida ko'zda tutilmagan korrupsiya xavflariga faoliyat mos keladigan qo'shimcha profilaktik qoidalarni joriy etish mumkin bo'ladi.

Mazkur tajriba samaradorligi bilan ajralib turadi va asosan yirik iqtisodiy salohiyatga ega AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Xitoy kabi davlatlar amaliyotiga to‘g‘ri keladi. Shuningdek, aksariyat xorijiy davlatlarda komplayens nazorat tizimi alohida qonun hujjati tartibga solingani ahamiyatga molikdir. Misol uchun AQShda “Xorijda korrupsiyaga qarshi kurashish to‘g‘risidagi Akt” (Foreign Corrupt Practices Act, 1977), “Sarbeynz-Oksli Akti” (Sarbanes-Oxley Act, 2002), “Dodd-Frank Akti” (Dodd -Frank Act, 2010) nomli qonun hujjatlarida AQSh bozorida ishtirok etuvchi har qanday korporatsiya va kompaniyalarning o‘z tarkibida komplayens nazorat tizimini tashkil etishni majburiy qoida sifatida belgiladi.

Bu o‘rinda ushbu sohani tartibga solishga qaratilgan Sloveniya qonunchiligi o‘ziga xosligi bialn ajralib turadi. Xususan, 2014 yil 26 aprelida qabul qilingan “Cloveniya davlat xoldinggi akti to‘g‘risida”gi (Slovenian sovereign holding Act, 2014) Qonunida komplayens nazorat tizimining maqomi va vakolatlari belgilangan.

Qonunning o‘ziga xosligi shundaki, unda komplayens xizmatida kadrlar masalasiga (compliance officer) to‘xtalib o‘tilgan hamda kompaniya ichidagi korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar haqida xabardor etishga (whistleblowing policy) aniq qoida va tartibni keltirib o‘tadi.

Davlatimizning korrupsiyaga qarshi qonunchiligida komplayens nazorat tizimi amaliyotining kirib kelishi O‘zbekiston Respublikasi 27.05.2019 yildagi “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-sonli Farmonida ushbu sohada belgilangan asosiy vazifalardan biri etib, ustav jamg‘armasida davlat ulushi bo‘lgan korxonalar va tashkilotlarda qarshi kurashish choralari kuchaytirish maqsadida korrupsiyaga qarshi kurashish komplayens nazorat tizimini joriy etish va uning samaradorligini tizimli monitoringini amalga oshirish vazifasi belgilandi. Ushbu normativ hujjatlar ilk bor komplayens nazorat tizimini milliy darajada joriy etish masalasi ko‘tariladi.

Farmon asosida 2019 yildan boshlab BMT Taraqqiyot dasturining “O‘zbekistonda samarali, hisob beruvchi va oshkora boshqaruv institutlari orqali korrupsiyaga qarshi kurashish” loyihasini amalga oshirish doirasida Bosh prokuratura, Adliya vazirligi va boshqa manfaatdor idoralar bilan hamkorlikda ustav

jamg'armasida davlat ulushi 100% yoki 50% dan yuqori bo'lgan faoliyati xorijiy bozor bilan integratsiyalashgan bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'yektlar faoliyatida tajriba sifatida komplayens nazorat tizimini joriy etish bo'yicha "White and Case" (AQSh), KPMG (Italiya) xalqaro auditorlik kompaniyalari ishtirokida xalqaro tender jarayonlari o'tkazildi.

Bugungi kunda "O'zbekneftgaz" va "O'zkimyosanoat" aksiyadorlik jamiyatlari hamda O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tizimida loyihani amalga oshirish jarayonlari olib borilmoqda.

Ta'kidlash joizki, xalqaro miqyosda keng qo'llanilib kelinayotgan komplayens nazorat tizimining korrupsiya xavflarini oldini olishda samaradorligi va ta'sirchan jihatlaridan kelib chiqib O'zbekiston Respublikasi Qurilish vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Sog'liqni saqlash vazirligi, shuningdek, Toshkent shahar hokimligi, Toshkent viloyati hokimligi, Mirzo Ulug'bek tumani va Bo'ka tumani hokimliklari kabi davlat tashkilotlarida loyihani tajriba tariqasida joriy etish ishlari amalga oshirilmoqda.

Shuningdek, 2020-yil 15-martida O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuratura tashabbusi bilan O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi, Transport vazirligi, Maktabgacha ta'lim vazirligi, Energetika vazirligi, Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi, Qishlok xo'jaligi vazirligi, Davlat bojxona qo'mitasi kabi 9 davlat idoralari bilan hamkorlikda ushbu sohalarda korrupsiyaga qarshi samaradorlikni yanada takomillashtirish maqsadida bosqichma-bosqich komplayens nazorat tizimini joriy etish tartibi kelishildi va «Korrupsiyaga qarshi kurashishni yanada takomillashtirish bo'yicha 2020-yilga mo'ljallangan Yo'l xaritasi» tasdiqlandi.

Aytish lozimki, bugungi kunda komplayens nazorat tizimini bosqichma-bosqich davlat va xususiy sektorda joriy etilishi ushbu sohaning o'rganilishi har jihatdan dolzarbligini ko'rsatadi.

Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, davlat va xususiy sektor faoliyatida korrupsiyaga qarshi kurashish «komplayens nazorat» tizimini joriy etishning qator samarali omillarga xizmat qiladi.

Jumladan, mazkur tizim korrupsiya xavf-xatarlarini o'z vaqtida aniqlash va chek qo'yish, ularning oqibatlarini, ularga imkon beruvchi sabablar va shart-sharoitlarni bartaraf etish hamda ularni minimum darajaga tushirishga xizmat qiladi.

Davlat organlari va tashkilotlarning hisobdorligi va faoliyatining shaffofligini oshirish, xodimlar tomonidan kasbiy odob-axloq qoidalariga qat'iy rioya etish va xizmat vazifalarini bajarishda manfaatlar to'qnashuvi haqida xabar berish va ularni hal qilish masalalarini tartibga solish, korrupsiyaga qarshi kurashish sohasida umum e'tirof etilgan xalqaro standartlar va chet el ijobiy tajribasini joriy etish va boshqa ustuvor natijalar hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va sanoat vazirligida 2019-yil 17 sentyabrda "O'zbekistonda xufyona iqtisodiyot: baholash, sabablari va uni qisqartirish yo'llari" mavzusida o'tkazilgan davra suhbatida O'zbekistonda xufyona iqtisodiyotning YaIMGa nisbatan ulushi 40-50%ni tashkil etishi bayon qilindi.

O'zbekistonda xufyona iqtisodiyot miqyosini monetar usullar asosida, shuningdek, respublika hududlarida 700 dan ortiq korxonalar va 30 nafar tadbirkor o'rtasida so'rovlar o'tkazish yo'li bilan baholangan. Xufyona iqtisodiyotning asosiy sabablari soliq turlarining, yig'imlar, majburiy ajratmalar sonining va ular miqdorining ko'pligi ekanligi ta'kidlandi. Ushbu sabablarga korxonalarda yetarli miqdorda mablag'larning yo'qligi, banklar bilan bo'ladigan hisob-kitoblarni va to'lovlarni amalga oshirishdagi, xizmat ko'rsatish sifati, kredit stavkalarining yuqoriligi bilan bog'liq muammolar ham kiradi. Noiqtisodiy tavsifdagi sabablarga tadbirkorlarning bilim va tajribalarining, raqobat, ishlab chiqarish infratuzilmasining yetarli emasligi, biznesni tashkil etish va yuritishdagi ma'muriy to'siqlarning mavjudligi, korrupsiya va mulk huquqining himoya qilinmaganligi kiradi.

BMT taraqqiyot dasturi loyihasi doirasida monetar yondashuv asosida amalga oshirilgan hisob-kitob natijalariga ko'ra, O'zbekistonda "xufyona iqtisodiyot" salmog'i 46,4 foizni tashkil etadi. Ayrim ekspertlarning fikricha, O'zbekistonda yashirin iqtisodiyotning YaIMGdagi hajmi 50 foiz atrofida. Agarda raqamlarga murojaat etadigan bo'lsak, 2019-yilda respublikamizda Davlat budjeti daromadlar qismi 102,6 trln so'mni tashkil qilmoqda. Yalpi ichki mahsulot qiymati 424 trln so'm qilib belgilandi. Shunda ekspertlar fikriga ko'ra, yashirin iqtisodiyotning 50 foiz ulushi 212 trln.so'mni tashkil etmoqda. Ushbu summadan yashirin iqtisodiyotning optimal hajmi 15% ($424 \cdot 15\% = 64$)ni chiqarib tashlanganda, 148 trln so'm (212-64) mablag' iqtisodiyotdan tashqarida aylanayotgani ma'lum bo'ladi.

O‘zbekistonda xufyona iqtisodiyot ko‘lamining kattaligini norasmiy iqtisodiyot sektorida band bo‘lgan kishilar sonining kattaligi ham ko‘rsatib turibdi. 2020-yil 18-fevral kuni Toshkentda «O‘zbekiston Respublikasida davlat va jamiyat qurilishining yangi bosqichi, mamlakatni demokratik modernizatsiyalashda parlament va hokimlik vakillik organlarining rolini oshirish» mavzusida o‘tkazilgan xalqaro konferensiyada O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirining o‘rinbosari B.X.Umrzoqov «[2020 yil 1 yanvar holatiga] band bo‘lgan aholi soni 13 million 541 ming nafar kishini tashkil etadi. Shundan 5 million 7 yuz ming kishi rasmiy mehnat faoliyati bilan shug‘ullanadi. 8 millionga yaqini esa norasmiy. Ya’ni bu toifadagi insonlar har kuni norasmiy ishlab, cho‘ntagini pulga to‘ldirib uyga borishadi. Bolalari, maktab, bog‘chalar va hokazolarga berishadi. Lekin davlatga bular bir tiyin ham soliq to‘lamaydi, to‘lovlarni qilmaydi. Ya’ni davlatimizning qudratiga, quvvatiga hissa qo‘shmaydigan 8 million aholimiz bor», – deb ma’lumot bergan edi. U prezident murojaatnomasida ayni shu toifadagi insonlarni rasmiy sektorga o‘tkazish masalasi qo‘yilganini ta’kidladi. Norasmiy band bo‘lgan aholini rasmiy bandga o‘tkazish tezlik bilan hal bo‘ladigan masala emas. Buni 3-4 yilda, ko‘rsatkichlarni astasekin oshirgan holda amalga oshirish mumkin. Shu boisdan 2020-yilda taxminan 550 ming, keyingi 2021-yili 1 millionga yaqin kishini [rasmiy sektorga] o‘tkazish tadbirlarini belgilab qo‘yilgan. Bundan ko‘rinib turibdiki, norasmiy sektorda ish bilan band bo‘lgan kishilarni rasmiy sektorga o‘tkazish chora-tadbirlarini amalga oshirish asosida xufyona iqtisodiyot ko‘lamini kamaytirishga erishiladi. Xufyona iqtisodiyot ko‘lamining kattaligi unga qarshi kurash masalalarining naqadar dolzarb ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi “Davlat boshqaruvi sohasida korrupsiyaviy xavf-xatarlarni bartaraf etish mexanizmlarini takomillashtirish va ushbu sohada jamoatchilik ishtirokini kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-240-son Qarori
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 12-yanvardagi “Korrupsiyaga qarshi kurashish ishlarining samaradorligini reyting baholash tizimini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-81-son Qarori.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 27.05.2019 yildagi “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5729-sonli Farmonida

4. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va sanoat vazirligida 2019-yil 17 sentyabrda ”O‘zbekistonda xufyona iqtisodiyot: baholash, sabablari va uni qisqartirish yo‘llari” mavzusida o‘tkazilgan davra suhbat.

5. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамыз: Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи.//Халқ сўзи, 2016 йил 15 декабрь.

6. Абулқосимов Ҳ.П. Ўзбекистонда ишбилармонлик муҳитини яхшилаш ва кичик тадбиркорлик фаолияти иқтисодий хавфсизлигини таъминлаш йўналишлари. Монография.- Т.: Илмий-Техника Ахбороти-Press, 2017. – 208 б.

